

אוצר החכמה

קונטרס 'סנפרינון של משה' לרבינו החתם סופר זי"ע

חידושים ודרושים על התורה - נדפסים לראשונה מעצם כי"ק

ה'תשנ"ט

תפילה למשה איש האלהים*, בצוואתו הקדושה, 'שלא יבוש המעיין ולא יקצץ האילן', נתקיימה במלואה לא רק בפרי פארותיו זרע קודש מחצבתו, אלא גם במעיניו הטהור היוצא מבית ה', ומעת לעת, דברי תורתו אשר היו גנוזים וחתומים עולים ונדפסים, להרוות עם ה' הכמהים וצמאים למימיו הזכים².

הנדפס בזה לפנינו הרי הוא סנפרינון שיירי לוחות משה, דבר זה מתורת משה למדנו, חידושי מרן מכתב יד קדשו שנשמטו מספרי 'חתם סופר' על התורה, **וזה דבר ההשמטה לא ע"י מרן נעשתה**, כי לפניו כולם היו שווים לטובה, משה אמת ותורתו אמת. וכאשר יבואר הכל לפנינו.

דרבנו של מרן ז"ל היה לכתוב בפנקס מיוחד את אשר חידש באותה שנה על סדר פרשיות התורה, דרשותיו אשר נשא במועדים ובעיתים מזומנים וכן דברי מספר אשר קשר לגדולים ורשומים שנסתלקו בזו השנה.

זכור אותו האיש לטוב, סופר מהיר בתורת משה, הגאון הצדיק ר' יוסף נפתלי שטרן זצ"ל, הוא הגבר הוקם עול תורת מרן הח"ס, אשר יגע בעשר אצבעותיו ופסל מתוך מחצב סנפרינון כתי"ק מרן, ספרי 'דרשות חת"ס' ו'חידושי חתם סופר' על התורה. שם עולם נתנו המה לו, אשר טוב מבנים ובנות³. ונימא בזה אנן איזה מילין זעירין על עבודתו הכבירה, ועי"ז נבין מוצא דבר אשר לפנינו.

ברשות הגרי"ג היו פנקסים רבים מכתובות מרן ז"ל מכמה וכמה שנים, ומהם הדפים תחילה ספרי 'דרשות חתם סופר'⁴, אכן מלבד דרשות והספדים אותם קיבץ לספרים אלו, הכניס וכלל הגרי"ג בספרי הדרשות, דיבורים רבים מחידושי מרן עה"ת, מהם: חידושים על ד' פרשיות, חידושים לפרשיות שובבי"ם; וכן חידושים רבים שבאו כהשלמה לדברים

א. לשון הגאון רבי ישראל משקלוב (תלמיד הגר"א, בעל פאת השולחן, וידידו של מרן, בתשובתו הנדפסת בליקוטי שו"ת סי' ז'). ועיין גם בפתיחת ספר מר דרור לתלמיד רבינו, רבי יעקב הירש יעבץ הלוי, ווין תרנ"ב).

ב. ומן הענין להסמיק כאן מ"ש הג"מ רבי משה שטערן זצ"ל אב"ד דעברעצין בעל שו"ת באר משה, (הובא באוצרות הסופר עמ' כ) 'שמעתי ממנו' הגאון רבי שלמה צבי הכהן שטראסער זצ"ל אבד"ק דעברעצין אשר קבלה בידו שחי' החתם סופר יתגלו ויתחדשו ויתרבו עד ביאת משיח צדקנו בב"א'.

ג. עיין זכרון טוב אשר הציבו לדמותו המזהירה, מעט מתולדותיו ומפעלותיו, בראש ספר 'רבינו שמעון סופר', מכון שם משמאל, ברוקלין נ"י עמ' 19.

ד. ח"א וח"ב קלויזנבורג שנת תרפ"ט, ח"ג ירושלים שנת תשי"ט.

הנזכרים בדרוש¹. גם בספרי 'מכתב סופר' שהוציא, כלל איזה דיבורים מחידושי החת"ס מאותם פנקסים.

כאשר החל ר' יוסף נפתלי בהוצאת ספרי חתם סופר על סדר פרשיות התורה, לא ראה לנכון לחזור ולהדפיס אותם דיבורים שכבר קנו מקומם בספרי הדרוש. ולפיכך לא העתיק כל החידושים מכתבי היד כסדרן, אלא השמיט כל אותם שכבר נדפסו בספרי הדרוש ובמקומות אחרים². ויש בהקדמה זו להפיץ אור על האמור לקמן.

זכינו והיה לנגדינו פנקס חידושי מרן בעצם כ"ק, המכונה 'פנקס מט"ד', על שום מקום כתיבתו. תחילתו בשנת תקנ"ט וחתמתו בשנת תקס"ב³, שנים בהם ישב מרן ז"ל במאטסדארף. לאחר פטירת מרן עבר פנקס זה לרשות בנו הגאון רבי שמעון זצ"ל אב"ד קראקא אשר החשיבו ויקרו ביותר⁴, וממנו עבר ליד בנו הגאון ר' שלמה אלכסנדר מסערט⁵ אשר הורישו לחתנו הגאון ר' יוסף נפתלי.

בעוברינו בין בתרי הפנקס, מצאנו ראינו כי הגרינ"ש סימן בגליונותיו לצד כל דיבור ודיבור, משפטו. יש שכתב בצידם 'נעתק', והיינו שהעתיקם לספר 'חתם סופר על התורה', ויש שרשם שיש להשמיטם משום שנדפסו כבר בספרי הדרשות או במקו"א וכנזכר לקמן. **אכן מלבד השמטות שנועשו מטעם זה, מצאנו עוד השמטות רבות מטעמים אחרים: פעמים שכתב הגרשי"נ לעצמו להשמיט, כיון שנכתבו ביתר ביאור בשנה אחרת, ופעם שסימנם להשמטה,**

ה. ועוד ליקוטים שונים כגון 'ליקוטי אמרים למעלת התורה' שנדפס בסוף ח"ב ובו ביאורים לפסוקים רבים דמיישך שייכי לענין עסק התורה, 'ליקוטים לספירת העומר' ועוד.

ו. שו"ת וחידושי הגאון רבי שמעון סופר מקראקא. י"ל ע"י לוקח נכדתו, הגאון ר' יוסף נפתלי הנ"ל ח"א ירושלים תשי"ב, ח"ב שם תשי"ט.

ז. אף שלאנשים כערכינו שלא זכו לבקיאות מספיקה בדרשות חת"ס, נמשך הפסד גדול מזה, שדברי מרן מפוזרים אחת הנה ואחת הנה (ואולי נמנע בן אגב אונסא דזוזא כי ננעלו בפניו שערי דמעו"ת). ויש להצטער שחסרון זה לא נשלם בספר 'ליקוטי חת"ס עה"ת' (מכון חתם סופר ירושלים תשנ"ו), שגם הם משכו ידיהם מלקבץ דברי מרן הנפזרים בספרי דרשותיו.

ח. חז"ל מרן בחתימת הפנקס: 'ה' יחינו ויקימנו לעבודתו וליראתו וישם בלבנו אהבתו וישמחנו בישועתו ויראנו נפלאות מתורתו, ויזכנו להתחיל ולסיים ספרים מבשרים תהלתו מספרים גדולתו, אמן בן יאמר ה' נותן התורה לעמו ישראל בקדושתו הוא יקבץ בימינו במהרה קהל עדתו לעירו ולנחלתו, כתבתי בישועת ה' ורב חסדו פה ק"ק מ"ד ביום ד' ל"ב למב"י לפרט וירא משה את כל המלאכה והנה עשו כאשר צוה ה' ויברך אותם משה, מאי ברכה ברך. ויהי נועם ה' אלוקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו אמין'. (ועיין דרשות ח"ב דף רפ"א ע"ב).

ט. כמש"כ הגאון ר' יוסף נפתלי בקונטרס בית אם שבראש ספר מכתב סופר: 'שמעתי ממנו [מהגאון ר' שלמה אלכסנדרין] שפנקס זה היה חביב מאד אצל אביו בעל מכתב סופר זצ"ל, ובכל נסיעותיו היה לוקח אותו עמו, וכשעמדה בפניו בעיה קשה היה בודק בו, כדאיתא במס' חולין דף צ"ה ע"ב ושמואל בדיק בספרא'. ואולי היה מיוחד פנקס זה בעיניו משום שנמצא בו דברים שכתב מרן מפי אליהו זל"ט. בדף פא ע"ג כתב מרן 'ושמעת בקול ה'... על כן אוריעך מה שהודיעני אלקים בזה...' ונדפס בדרשות ח"א דף ב'. וכתב שם הגרינ"ש בהערה בשם הגאון רבי שמעון סופר כי דבר זה דרש משה מפי אליהו זכור לטוב ע"ש. גם בתחילת הפנקס (דף א' ע"ד) נכתב: 'הקצר קצרה ידי מפדות אם אין בי כח להציל, נגלה לי ע"ד הרמז'. (ונדפס בח"ס עה"ת דברים דף מ"ח). ובחוט המשולש (דף ל"ז ע"ב) כתב ע"ז 'בקבלה שהוא ע"פ אליהו זל"ל'.

י. עיינו עליו בספר רבינו שמעון סופר הנז"ל, עמ' תקס"ז.

משום דבר תימה אשר מצא בהם. (ומצינו השמטות שלא נכתב בצידם טעם השמטתם, ונראה שבשגגה נשמטו בעת ההעתקה לדפוס) ואחר העיון בכתיבות מרן נוספות שהיו תח"י הגרינ"ש (באיזה דפים מחי' מרן עה"ת בין השנים תק"צ תקצ"ב) מצאנו ראינו שכן היה מנהגו בכל הפנקסים מהם הדפיס ספרי חתם סופר על התורה.

והנה הגרינ"ש טעמו ונימוקו ועמו, ושמא היה בדעתו לקבץ השמטות אלו לפונדק אחד, לברר וללבן מקחו של צדיק, ולא אסתיע מילתא. ובאמת עיינו הרואות שאפי' בהשמטות שהשמיט מחמת כפילות הדברים, יש תוספות חדשות רבות ונכבדות שלא באו במקומות אחרים, באופן שבחינם נשמטו. ואילו על דברים אשר נראים לפו"ר כתמוהים או מוקשים מאיזה צד, בודאי לא משום שאנו מדמים נעשה מעשה, ואם ריק מאיתנו הוא ריק"א.

תמכנו יתדותינו על מה שאמר בכיוצא בזה הגאון הקדוש רבי שמעון סופר ^{אוצר החכמה} מערלווי זצ"ל (בעל 'התעוררות תשובה', ומו"ל ה'תורת משה') כאשר העיד בנו הג"מ ר' אברהם ז"ל, מו"ל ספרי המאירי:

'כבר סיפרתי לך מה ששמעתי פעמים רבות מאאמו"ר זצ"ל שבשעה שהדפיס את התורת משה [מתורת רבינו החת"ס] היה כמה דברים שהקשה עליהם, ולמרות החלום שהיה לו שהחתם סופר זצ"ל אמר לו לא כל מה שאדם חושב כדאי לאומרו ולא כל מה שכדאי ונכון לאומרו כדאי לכותבו ולא כל מה שכותב כדאי להדפיסו ואעפ"כ הדפיס הכל כיון שהחת"ס זצ"ל כתבו ביד קדשו"ב ...'

אכן כבר אמרו רבותינו (ב"ב קל:), 'אין למדין הלכה לא מפי למוד ולא מפי מעשה עד שיאמרו לו הלכה למעשה'. לפיכך הבאנו הדברים לפני הגאון המפורסם, מזר"ק קדוש מרן ז"ל, רבי נתן געשטעטנער שליט"א בעמ"ח שו"ת להורות נתן, שנתן עינו הטובה בהם, וחיווה דעתו שראוי ונכון להעלות הדברים על מזבח הדפוס ולתעלומה לקרוא אור. וכיבדנו באיגרת מסולאה ובתו"ד כתב '... . ובודאי חשיבות גדולה היא להוציא לאור עולם כל גץ היוצא מתחת פטיש החזק של נר ישראל עמוד הימיני רבינו החתם סופר ז"ל. ועל תורתו הקדושה נאמר ועלהו לא יבול', אפי' עלה אחת, ואפריון נמטייה למו"ל שפורש אור לפני הדורשין,

יא. וז"ל הגאון רבי ישראל איסר [ברבי יצחקן פייגנבוים מווארשא: 'ראיתי לאדמו"ר מוהר"א זצ"ל מסאכטשאב [בעל אבני נזר] שהיה מיסב בסעודה והיה מפרץ ומקשה על דברי הגאון חתם סופר זצ"ל שהיו תמוהים וקשים בעיניו, ופנה אל אאמו"ר, וביקש אותו שיתרץ דבריו וסיים שהוא מצוה גדולה ליישב ולתרץ דברי הגאון חת"ס'. (אור פני יצחק, עמ' נ"ד אות ל"ד). וז"ל הגאון חת"ס בעל שדי חמד: 'יש למשכוני נפשין אדרב גברא רבא דכוותיה כדי שלא לשווין מאורן של ישראל החתם סופר לטועה ח"ו' (שדי חמד פאה"ש א' כללים אות צ').

יב. במכתבו לגרש"ב סופר מלוגנו, (הובא בספר ארחות הסופר עמ' ק"כ לונדון תשס"ז). וראה בספר ספרא רבא דישראל עמ' רמ"ו במכתב הגאון רבי עקיבא מנחם [בהגה"צ ר' יוחנן מערלוין] סופר, שהביא כל זה משמיה דדודו רבי אברהם הנ"ל שאחר שסיפר הגאון רבי שמעון דבר החלום מהחת"ס אמר: 'איך בין דאך א חסיד פון חת"ס און חלומות שוא ידברון און איך וועל אללעס דרוקען'.

יג. ומהאי קרא ילפו רבותינו בתלמודם (סוכה כ"א ע"ב) דאפי' שיחת חולין של ת"ח צריכה לימוד וראוי איפוא להסמיך כאן לשון מרן רבינו הגה"ק מצאנו זי"ע בתשובה (דברי חיים א"ח ח"ב סי' ח'): 'ואינני ח"ו כחולק על מרו רשכב"ה החתם סופר ז"ל כי אינני בקי בשיחת חולין דיליה'.

להאיר את העולם ממה שנשתייר בקולמוסו של משה רבן של ישראל ומשם נעשה קרני הוד להאיר עיני ישראל.

והנה אם באנו ללמוד, על משנה תוקף זהירות הראויה, טרם שנסיק משפט על דברי מרן שהם כמחוסרים הביאור, ואם יש את נפשנו ללמוד על סגולת לשון מרן שישכילה אין בה^{יד}, צא וראה מש"כ הגאון ר' יוסף נפתלי במקום אחר^{יז}. ודבריו יבואו כאן במלואם, כי הרבה יש ללמוד מהם גם על דרכי עריכתו, ודעתו ע"ד האופן הנרצה בהדפסת דברי מרן ז"ל. וז"ל:

'מסגנון לשון דרבינו מוח"ז [החת"ס] זצ"ל נראה דלשון חז"ל כך הוא ימי שאינו מתאבל אינו "זוכה" ורואה נודייק מרן ז"ל שמילת אינו, מושך רק על מילת "זוכה", מבלי לשלול הראיה ממי שאינו מתאבל ובודאי דפח"ח, אך השתוממתי מאר"י דאברהם תלי תניא בדלא תניא שלא מצאתי בחז"ל המאמר בלשון זה, בש"ס מס' ב"ב דף ס' ע"ב לא נמצא רק זכ"ל המתאבל וגו' זוכה ורואה בשמחתה, שנאמר שמחו את ירושלים וכו' ולא הפכו וכל שאינו מתאבל וגו', אמנם בשלהי מס' תענית נמצא דבר והיפוכו ושם נאמר ושאינו מתאבל על ירושלים אינו "רואה" בשמחתה ולא כמו שהביא רבינו אינו "זוכה" ורואה כ"א אינו רואה כלל:

ואם גדרתי בעדי בהגישי אל המלאכה לסדר כתבי קודש שלא לגרוע ושלא להוסיף בעצם לשון קדשו (זולת במקום הנראה לעיניים חסרון תיבה אחת מפאת עט סופר מהיר, מ"מ האמנתי כאן צריך תיקון סופרים באופן שלא לנגוע בעצם דיוקו דמרון, כי אם שלא יהיה נראה שרבינו מעתיק לשון שלא נמצא לחז"ל ועליו בונה דיוקו, ואמרתי לתקן הדבר, וגם זה רק ארשה לי בהשתמשי בלשונו הזהב בענין זה ממש לקוח מחי' ח"ס למס' ב"ב שם וז"ל: כתבתי במקו"א דמכלל הן אתה שומע לאו מי שאינו מתאבל אינו זוכה ורואה בשמחתה פי' אינו זוכה אבל מ"מ רואה בשמחה ויצעק מכאב לב, ודבר זה מבואר בשבת ס"פ מי שהחשיך אף הם נראים כמשמשים וכו' ע"ש עכ"ל. **והסגנון מהדרוש הנ"ל לא יראה חוצה וכבוד רבינו במקומו מונח**, ושלא בא רק ללמד מכלל הן אתה שומע לאו [מ"מ דיוק הזה של מרן בחי' לב"ב לא תנוח דעת מי שזוכה ורואה לישנא דש"ס בסוף תענית דשם מפורש יוצא כל שאינו מתאבל אינו רואה כלל], **תיקון כזה אמרתי עם ליבי רשאי אני וחובה עלי להחליף ולהמיר ולהשמיט לשון הדרוש שלפנינו ולהציג לישנא דחי' ב"ב במקומו.**

יד. ודע כי פעמים אף הוספה בסוגר בין חצאי אריח, בתוך דברי מרן, יכולה לשבש דברי קדשו ולהביאם לכלל תימה, דוגמא לדבר: בספר תורת משה ריש פרשת נשא הביא מרן דברי רבו ההפלאה הידועים בטעם מה שהיתה מנחת סוטה חריבה ותמה עליהם וז"ל שם: 'מורי בהפלאה זצ"ל כתב שלכן קמח בלא שמן ומים בכלי חרש, דחיישינן שמא תטמא עצמה במת כדי שתטמא המנחה וממילא לא תועיל ההשקאה וכו' והנה במח"כ לא צריכין לזה שהרי הציץ מרצה על עולין אם נטמאו וכו'. ובמהדורה החדשה ('תורת משה השלם' ירושלים תשנ"א), הוסיפו העורכים בתו"ד מרן: דחיישינן שמא [תעלים את טומאה מחמת נדות און] במת וכו' ולמקור ההוספה ציינו 'פנים יפות'. ואמנם אף שכן הוא בפנים יפות, אפשר שכל קוטב דברי מרן סובב על השמטה זו בדברי הפנים יפות, שהרי אמרו בירושלמי פסחים (פ"ז ה"ז) מגע זב כזב וכתב באור שמח (פ"ז מק"פ סוף ה"ח) דמאן דס"ל הכי, מגע הזב כזב לענין דלא הותרה טומאה בציבור למגעם, הוא הדין דאין ציץ מרצה במגע זב. ועיין גם מנחת ברוך סי' ק"ו באורך. וא"כ אפשר דעל נגיעתה במנחה כשהיא טמאה נדה, לא היה מרן ז"ל מקשה מה שהקשה. והבן.

טו. הגהות שער יוסף לדרשות ח"א עמ' 38.

אך מאד מאד הוכבד הדבר ממני, **כמעט נפתה ליבי לפרוץ גדרי**, והאיר ה' עיני אחרי כי יגעתי לחפש בתוך המון כתבי קדשו אולי אמצא פשר דבר אמרתי עיין עוד בהגהות ח"ס על הש"ס, והנה ראה זה מצאתי מרגניתא טבא בהגהותיו למס' תענית וז"ל: גמרא אינו רואה וכו', ורמב"ן בתורת האדם גורס אינו זוכה ורואה בנחמתה ובחי' ישבתי עכ"ל. ועל גרסה זו בנה כ"ק מרן זצ"ל פירושו. **הארכתי בזה יען מכאן אתה דן על כל תורת רבינו משה שלא יהיה נבהל להשיב אף אם נמצא דבר קושי ההבנה שגם כל חלקי הסותר לא ינועוני להשיב על דבריו הקדושים, ואם הם עניים במקום אחד עשירים הם במקו"א וחכו ממתקים בלשון קצרה מיעוט מחזיק המרובה כי משמים קא זכו לי' זכותו יגן עלינו.**

וז"ל הגאון רבי יהודה אסאד זצוק"ל בתשובה, על דברות מרן החתם סופר במקום אחר¹: 'ושבתי וראיתי כי בדבר שטרח בו אותו צדיק וקדוש מדבר באותו תשובה, הס מלהזכיר בו שגגה אבל כל מה שפלטה קולמוסו דברים ככתבם נכונים וכראי מוצקים'. וכבר כתב כן מרן ז"ל: 'כי כן אורחות נותן התורה ית"ש עם כל עוסקי תורתו לשמה, להכחיד תחת לשונם קולמוסם הצלה משגיאותם'. ונאים הדברים למי שאמרם.

אח"ח 1234567

לפנינו נקבצו ובאו כל אותם ה'דיבורים' מכתי"ק מרן ז"ל - פנקס מט"ד הנז"ל, (ומעט מתוך כתיבות מרן משנים מאוחרות יותר שהיו כנגדינו), שנשמטו בדפוס. **באופן שהנדפס בזה, הינו כולו אומר הבא מן החדש, שלא שזפתו עין.** יש מהם שתוכנם נמצא בדברי מרן בשנים אחרות, בנוסח אחר בגרעון ובחסרון² **ורובם חדשים ממש שלא מצאנו אף רמז מהם בשאר כתבי הקודש**³.

בהערות למטה הובא טעם ההשמטה שכתב הגרינ"ש בגליון כתה"י. אכן יש מן ההשמטות שלא כתב הגרינ"ש בצידם כלום, ונראה איפוא שנשמטו בשגגה בעלמא. עוד הוספנו לציין לדברי מרן במקו"א המשלימים ומבארים הדברים שבכאן, כמו"כ ניסנו ידינו באיזה מקומן לתת לפני המעיין ביאור דברי מרן במקום שנראה לעינינו שהם טעוניהם ביאור, ונקווה שעלתה בידנו בעזה"ת מלאכה זו בטוב.

אחזקנא טיבותא לידידי הרה"ג רבי צבי אלימלך אולמן שליט"א, אשר בכל חדרי תורת מרן נאמן הוא, על עומדו לימיני במלאכת שמים זו. זכות רבינו יעמוד לי לביתי ולבני גרם יאיר, להכתב ולהחתם לשנה טובה ומבורכה בספשיצ"ג. 'השי"ת ישימנו מאנשי עבודתו, הרואים פני המלך יתברך שמו, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, כבוד אומר כלו, ובל"ג אמין'⁴.

בצלאל דבליצקי

בני ברק

מז. יהודה יעלה יור"ד סי' רנ"ז.

יז. חת"ס אהע"ז ב'סי" ק"ב.

יח. ראה אותיות ב; ג; ה; ח; יא; יג; טז; יז; כא.

יט. ראה אותיות: א, ד, ה, ז, ט, י, יב, יד, טו, יח. יט, כ, כב.

כ. לשון מרן ב'דרושים ואגדות' מכתב יד, ירושלים תשנ"ח ע' רלד.

תפילת שבת

[א] ישמח משה במתנת חלקו וכו' וכתוב בהן שמירת שבת. כי ע"י שראה מרע"ה ע"י שמירת שבת שלעולם השביעיות חביב"י שמח בעצמו כי היה הוא שביעי לאאע"ה, אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה, והנה אנכי ולא יהיה בדבור א' ולא תשא בשני ושמירת שבת השלישי, כך היה משה השלישי ^{לכמן} ^{אוצר החכמה} השביעי מרים אהרן ומשה, ע"כ ישמח משה במתנת חלקו (תק"ץ).

בראשית

ה'תקס"ח

[ב] ברבה פ' זו"א. שאר תלמי המלך לכמה ימים נברא העולם אמרו לו לששה ימים אמר להם ומאותו הזמן גהינום נסוקת לרשעים אוי לעולם מפני דינו ע"ש. וכבר כתבתי בזה במקום אחר^כ וכעת נלע"ד כך. והרמב"ן^י מייתי בשם י"מ שנברא האור ונשקע לשעתו ומשום כך ויהי ערב תחילה ואח"כ בוקר, והרמב"ן הקשו^י שיוסיפו יום קצר על ששה ימים ע"ש. והנה להי"מ קשה עוד קרא דכתיב בריאת חושך קודם בריאת האור, ולדבריהם הא אור נברא תחילה, וצ"ל דהכל כפי' המדרש^י, דהאי וחושך ע"פ תהום לאו בחושך ממש משתעי, אלא צפה במעשיהם של רשעים הדומים לחושך, ורוח אלקים, מדת הדין, מרחפת על פני מי החסד. ויאמר יהי אור וכו' א"כ נתמלא רחמים על רשעים ג"כ. ואין אוי מפני דינו. והכל אתי שפיר, תלמי שאר לכמה ימים נברא העולם, אי צריך להוסיף יום קצר, וחכמים השיבוהו רק לששה ימים ולא נוסף עליהם יום קצר ודלא כי"מ הנ"ל ע"כ אין כאן רמז שמתחסד עם רשעים א"כ אוי לעולם מפני דינו^י. (תק"ס).

[ג] היא נתנה לי מן העין ואוכל (בראשית ג, יט). י"ל דכל עיקר חיובו היה רק משום גזל דכיון שלא הורשה לאכול ה"ל גזל, וכן אחו"ל^י מכל עץ הגן אבל תאכל ולא מן הגזל, והוא ס"ל נהי דהוא נאסר ליקח מן האילן דהו"ל גזל, מ"מ כי כבר גנבה האשה ה"ל יאוש גבי ידיה ושינוי רשות גבי ידיה, כהנהו אסא דאונכרי דר"פ לולב הגזול^י, ע"כ אמר

כא. ספ"י.

כב. עיין חת"ס עה"ת בראשית עמ' ו'.

כג. בראשית א' ד'.

כד. כ"ה בכת"י.

כה. רבה ב' ה'.

כו. במכתב סופר ח"א דף פ"ב ע"ד נדפס דיבור זה כשהוא נערך ביד בנו הגאון רבי שמעון מקראקא שהוסיף בו כדי לבארו. ולפנינו נדפס לראשונה לשון מרן.

כז. סנהדרין נ"ו ע"א.

כח. סוכה ל' ע"ב.

היא נתנה לי מן העץ דייקא, שהיא גולו מן העץ, ואח"כ היה בהיתר כשבא לידי, אמנם טעה כי האשה רשות בעלה והכל רשות א', ועמ"ש בסמוך אי"ה כ"ט. (תקס"א) ל.

[ד] ואכל וחי לעולם (שם ג, כב) ל"א. ענין עץ החיים, כי לאחר שחי אדם ושבע בעה"ז והגיע זמנו לכנס לחיי העה"ב, אשר יפה שעה אחת ממנו מכל חיי העה"ז ל"ב, אז יש צדיקים גדולים אשר בכל זאת יפה להם שעה אחת בעה"ז לעבוד ה' מכל חיי העה"ב ל"ב, אז בעת הסתלקם מן העולם לחיי העה"ב, אז הבחירה בידם, לאכול מעץ החיים לעבוד עוד ה'. והרי אכילתו מעץ החיים כענין מוסר נפשו על קדושת השם, שהרי משליך כל חלקו בעה"ב, שהוא שקול נגד כל חיי העה"ז, ומשליך כל זה מנגד כדי לעבוד ה' בעה"ז. אך אחר שנהנים בחטא ואי אפשר לתקן בשום אופן אלא ע"י מיתה בעטיו של נחש, עכ"פ

כז. עיין כע"ז בבנין אריאל, ושם העיר דמה שקנתה אשה קנה בעלה הוא אחר הקללה שהוא ימשול בך וי"ל.

ל. ראה חתם סופר בראשית (דף י"א, ד"ה והנה ע"ד דרוש אמרתי), ששם נכלל רעיון זה בשינויים ובתוספת נופך. וכמצוין שם הוא משנת תקס"ח. ולפיכך נשמט דיבור זה. ודבר ההשמטה הוליד דבר זה: לקמן מיניה (דף י"ב ד"ה כי שמעת), נדפס שם קטע מתוך כתב היד דידן – שהוא משנת תקס"א כנ"ל – ושם כתב מרן זללה"ה 'ומכ"ש לפמ"ש לעיל בסמוך דסבור היה שאינה ברשותו'. ובשולי הדברים שם ציין ע"ז הגריש"נ 'עיין לעיל ד"ה והנה ע"ד דרוש'. וכל הרואה יתמה, שהרי שם הוא משנת תקס"ח, ואיך ירמוז מרן בשנת תקס"ב למש"כ בשנת תקס"ח. אכן מרן רומז לאותם דברים שנשמטו מן הדפוס.

לא. דיבור זה ושאריו כ' הגריש"נ בשולי כתה"י כי העתיקם למכתב סופר, אבל ליתא שם וכנ' שלא נדפסו מעולם.

לב. אבות פ"ד מט"ז: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. (ועיין מש"כ מרן (בדרשות ח"ב עמ' 564) לבאר בדרך נפלא, רישא וסיפא דמתניתין, הנראים במושכל ראשון סותרים זל"ז).

לג. עיין דרשות חתם סופר (ח"ב עמ' 778) והוא דרוש הספד משנת תקצ"ז על הרוגי הרעש בערי הקודש שבאר"י ומכללם ת"ח וצדיקים: פירשו בנים אתם לה' אלוקיכם ע"כ לא תתגודדו וכו' כי אין הפסד כ"כ בשוב הבן אל אביו ליאור באור העליון ובנים אתם לה"א ע"כ אין לצער כ"כ והא תינח בפשטיות ישראל, אך בקדושי עליון יפה להם שעה אחת בתשובה ומע"ט בעה"ז מכל חיי עוה"ב ולא ינוח להו אפילו אור החיים של עוה"ב... ' ובתורת משה (פרשת מצורע ד"ה איתא ברבא): איתא ברבא מכריז ר' אלכסנדריא מאן בעי חיי מאן בעי חיי, כי אין רוב הצדיקים רוצים בחיי עוה"ז בעצם, כ"א להיות לו צידה לעוה"ב, כי יפה שעת אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי עוה"ז. אך קדושי עליונים חפצים בחיי עוה"ז יותר ויותר, כי יפה שעה אחת בתורה ובמע"ט בעוה"ז מכל חיי עוה"ב. אך זהו דוקא לשומר פיו ולשונו מכל דיבור רע, כי פיו זהו שביל התורה היוצאת ונכנסת דרך פיו, ויהי' אותו שביל טהור וקדוש, ואל"ה לא יזכה שיהי' יפה שעה אחת בתורתו בעוה"ז מכל חיי עוה"ב. והיינו הכרזת ר' אלכסנדריא מאן בעי חיי מאן בעי חיי, שיהי' נוח לו חיי עוה"ז מכל חיי עוה"ב, והיינו מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, כי רוב החפצים חיים אמתיים אינם אוהבים ימים לראות טוב העוה"ז, כי יפה שעה א' של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז, וא"כ מי האיש החפץ חיים וגם אוהב ימים לראות טוב חיי העוה"ז.

א"ב אם יאכל וחי לעולם לא יתקן לעולם, ע"כ טוב לו הגירושין מגן עדן לתיקונו וחיותו לעולם התחי' ל'. (תק"ף).

[ה] הלא אם תטיב שאת ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ (שם ד, ט, הנה י"ל חרה לקין ממ"נ, אם שעה להביל ומנחתו על שהקריב מבכור' צאנו, ולעומת זה קין המקריב הוא הבכור והביל אינו בכור, וקין ראוי לכהונה ומלכות ולא הביל. אמנם בודאי בטובי' הבכור טוב יותר אך כל זמן שיש פסולת אזי הבכור שהפסולת רובץ בפתח יוצא תחילה ואח"כ הטוב, כמו ישמעאל קודם ליצחק ועשיו לעקב. והנה שאת הוא לשון בכורה כהונה ומלכות כמו יתר שאת ויתר עוז בפ' ויחילי, והיינו דא"ל הקב"ה למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא אם תטיב אזי הבכורה טוב ואז שאת כהונה ומלכות - אך אם לא תטיב אזי הבכור הוא הפסולת והרע כי לפתח בית הרהם החטאת רובץ הפסולת רובץ שם ואח"כ הטוב ל'. (תק"ף).

נח

[ו] וירא חם אבי כנען את ערות אביו וגו' (שם ט, כב). חם וכנען, נ"ל שניהם פעלו עולה זה סרסו שלא לחוליד בן רביעי, וזה רבעו, כנען שמוץ בוימה ובכור כדרכו. וכל דברי חכמים אמת ל'. (תק"ף) לה

[ז] וידע את אשר עשה לו בנו הקטן (שם שם, כד). לפמ"ש רמב"ן כי שם היה בנו הקטן של נח ל', ולפמ"ש רש"י כי שם הוא התאמץ במצוה יותר מיפת, י"ל

לד. בתורת משה נדפס ע"ש מרן: כתיב, וירא את אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ודרשו חכז"ל [מ"ר פ"ט ה'] מאוד זה המות, כי אחר חטאו של אדם הראשן אז היה טוב מאד המות כי תיקונו רק ע"י המיתה, ומשו"ה חשש הקב"ה פן ואכל מעץ החיים וחי בעולם הזה ולא יהא לו תיקון, כי אי אפשר שיתקן האדם במה שנפגם ע"י האכילה מעץ הדעת רק ע"י מיתה לה. בראשית מ"ט ג'.

לו. רוב יסוד הדברים המבוארים כאן איתא בנוסח אחר לגמרי, בח"ס עה"ת (עה"פ והביל הביא גם הוא) משנת תקפ"ט (ובהערות שער יוסף שם כ' הגרינ"ש 'ובמקו"א כ'...') והן הן מקצת מן הדברים שלפנינו). לו. דברי רבותינו בסנהדרין (ע, א) י"א סרסו וי"א רבעו.

לח. הגרינ"ש כתב בגליון: ונ"ב עיין בש"ס ובעלי תוס' עה"ת וצע"ג. ואולי תמיהתו דשם מבואר דאז רבעו או סרסו.

לז. כ"כ בפס"ז תחילת נח וכ"ה בדברי בעה"ת שבהדר"ז. אבל הרמב"ן (ו' י) כ': 'וחם הוא הקטן בכולם, כאשר אמר וידע את אשר עשה לו בנו הקטן'. וכ"כ בפ' הטור דחם הוא הקטן וכ"ה גם במדרה"ג.

מ. שם כ"ג.

האי וידע מלשון חיבה יתירה כמו כי ידעתיו^{מא}, וקאי אבנו שם, שחיבב מעשה בנו הקטן, הוא שם^{מב} (תקס"א).

^{מא} וירא

וירא

[ח] **איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל** (שם יח, ט). וי"ל ששאלו ע"ד כבוד איה הלאם שהכינה שרה אשתך ויאמר הנה באהל שרמו שפרסה נדה, והנה היא באהל ולא תצא חוצה כפי רמב"ן כי דרך נשים לי ע"ש^{מב} באורך. וכמדומה לי שכתבתי כן במקום אחר^{מז}. (תק"ץ).

[ט] **והיא בעולת בעל^{מא}** (שם כ, ט). וע"ד דרוש אמרתי משו"ה לא הוצרך הקב"ה לצייר צורת יצחק דומה לשל אברהם עד אחר מיתתה של שרה, והוא כי ידוע^{מב} שהשמן אחר שלא היה יכול לעכב עקידתו של יצחק בשום פנים, הלך להבעית שרה ולהמיתנה. ומה ענין זה^{מז}, יראה, מה שאמרו ליצני הדור מאבימלך נתעברה שרה, הוא לומר

מא. בראשית י"ח י"ט וברש"י שם.

מב. עיין חת"ס עה"ת ליקוטים במקומו שהובא כן בשם 'העתקת בעל וידבר משה מכת"ק'.

מג. בראשית ל"א ל"ה.

מד. וכ' הגרינ"ש בצידו: כבר נכתב פעם אחרת שנת פק"ח. (עיין חת"ס עה"ת בראשית עמ' ס"ב).

מה. תחילתו של הדיבור נדפס בח"ס עה"ת במקומו, אך כל הנדפס לפנינו למעלה 'וע"ד דרוש וכו', נשמט בדפוס ולא נכתב בצידו כלום. והא לך ריש דברי מרן הנדפסים שם: והיא בעולת בעל, ברבה פ' זו שהיא בעלו של בעל שהיא גדולה ממנו ברה"ק ובעלה מתעטר בה ע"ש, וביפ"ת הקשה מה ענין זה לויכוחו של המלאך עם אבימלך. וי"ל ע"ד דרוש כי הנה המלך האשימו על שלקחה ולא נתן על לבו אולי אברהם הוא בעלה, והנה קי"ל בגיטין פ"ט ע"ב אשת איש שפשטה ידה וקבלה קידושין מאחר חוששין לקידושיה, משום דרב המנונא אשה שאמרה לבעלה גרשתני נאמנת חזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה, וא"כ ה"נ שהלכה שרה אל אבימלך – וע"ש ביפ"ת דמייתי ממשמעות הילקוט מדכתיב גבי פרעה ותלקח האשה וגבי אבימלך כתיב ויקח את שרה ולא כתיב ותלקח, משמע שגבי פרעה היה בע"כ והכא ברצונה משום שכבר בטחה בנס ע"ש מ"מ היה מרצונה – וה"ל כאשת איש שפשטה ידה וכו' ואין כאן שום עול לאבימלך דלו היה יודע שהיא אשת אברהם, מ"מ כבר הודית שנתגרשה ע"כ אמר והיא בעולת בעל בעלו של בעל, ומשמע במשנה למלך פ"ד מהל' אישות דחזקה דאינה מעיזה היא באשה הכפופה תחת בעלה ולא באשה כזאת, והא"ש נמי תשובת אבימלך ע"ז הוא אמר לי אחותי היא ובעל שאמר גרשתי אשתי נאמן. וא"ה, וכבר ידוע מש"כ בפירוש רבינו בחיי מש"כ בשם רבינו חננאל דבאמת גירשה אברהם אלא שלא היו גירושיו גירושין וראה מש"כ מרן בח"ס עה"ת עה"פ אמרי נא אחותי את, משנת תקצ"ב.

מו. פרקי דר"א פל"ב.

מז. עיין מש"כ מרו זצ"ל לבאר ענין זה באופן אחר בח"ס עה"ת וירא ד"ה כי לא ירש בו.

כי אברהם לא עקד בנו רק בן אבימלך, ולחיות כי היה כהן לאל עליון^מ, היה הוא העוקד^מ, אבל לא היה בנו מעולם. ולכאורה ע"כ לא יאמרו שע"י בעילת איסור של אבימלך נעשה לה גם להוליד בתשעים שנה^י, אבל יאמרו כי באמרה גרשתי כנ"ל היתה נאמנת, ובהיתר בא עליה אבימלך. וא"כ ממילא נאסרה לאברהם הגרושה אסורה לכהן, אע"פ שעדין לא נתנה תורה מסתמא היה מלכי צדק שהיה כהן מתנהג בכל דין כהונה שהרי נתן לו מעשר מכל^י, ומסתמא אברהם שקיבל ממנו הכהונה צריך לנהוג כמותו, ועתה כשחזר ולקח שרה הו"ל נושא נשים בעבירה וא"כ כשהקריב יצחק ע"כ נדר ועבד יורד ומגרש^י, וידוע מ"ש רמב"ן דמשו"ה מתה רחל משום דבבואם לאר"י נאסרה על יעקב משום איסור אחיות לכן מתה רחל, וה"נ בא שטן להמית שרה כדי שיאמרו משו"ה מתה משום שעתה היא באיסור עליו, וע"י יחזקו את הפושעים^{אוצר החכמה} לציני הדור, לכן הוצרך לצייר צורת יצחק דומה לאברהם אביו (תק"ס).

חיי שרה

[י] בהפטרה. אבישג השונמית^י. והנה לבסוף אחר מיתתו של דוד המלך ע"ה ביקש אדוניהו מבת שבע [ו]היא תשתדל לו משלמה את אבישג השונמית וע"ז נתחייב מיתה^י. וי"ל, האמת הפסוק^י מעיד בדע"ה, והמלך לא ידעה. ולפי"ז לא הוי שרביטו של מלך ומותרת לאדוני^י, אך נהי דרה"ק מעיד לנו כן עכ"פ לדינא מאן לימא לן שהיא^י

מח. בראשית י"ד י"ח. אמר רבי זכריה משום רבי ישמעאל: ביקש הקב"ה להוציא כהונה משם, שנאמר והוא כהן לאל עליון, כיון שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום הוציאה מאברהם, שנאמר ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ, וברוך אל עליון וכו' מיד נתנה לאברהם (נדרים ל"ב ע"ב).

מט. עיין מ"ר וירא פנ"ה: ר' יודן בר סימון אמר, אמר [אברהם] לפניו רבון העולמים יש קרבן בלא כהן א"ל הקב"ה כבר מניתיך שתהא כהן, הה"ד (תהלים קי) אתה כהן לעולם.

נ. עיין מה שאמר בזה מרן בתורת משה פר' וירא עה"פ למה זה צחקה שרה.

נא. שם י"ד כ'.

נב. בכורות מה, ב.

נג. מלכים א' א'.

נד. שם ב' פסוק כ"ד.

נה. מלכים א' א' ד'.

נו. ודאי אין כונת מרן שכ"ה לקושטא דמילתא, שהרי אמרו שם בגמ' אבישג מותרת היתה לשלמה ואסורה לאדוניהו, והיינו דאע"פ דהמלך לא ידעה (שאם ידע אותה היתה אסורה לשלמה ועיין לקמן מש"כ בהערה) ומ"מ אסורה לאדוניהו מדין שרביטין של מלך. (עיין ר"מ פ"ב ממלכים ה"א ברדב"ז ובכס"מ שם) אכן דין זה דעבדי המלך שפחותיו ושמשיו שאסורין להדיוט, לא למדנו אלא מענין אבישג שהיתה אסורה לאדוניהו, וכמו שנראה מדברי הכס"מ שם (ועיין בתשו' חיים שאל ח"א סי' פ"ח שהעיר על דברי הפר"ח שרשם למקור דברי הרמב"ם, תוספתא וירו', דבאמת דין עבדיו וכו' אינו מוכרח משם עיש"ה). ולדברי מרן נאמר דאדוניהו לא ראה בדבר איסור כלל, שלא ידע מאיסור עבדיו ומשמשיו, ומה שנתחייב בדינו היה על הרמז שרמז בזה על חטאו של דוד כמש"כ לקמן.

נז. נראה כונתו 'שהיא נאמנת' היינו אבישג, ולא נכנס כלל לדון אם יש לסמוך ארוה"ק להתירה לאדוניהו (דעך שלא נכתב ספר מלכים ע"י ירמיהו, מנין לאדוניהו עדות הכתוב דהמלך לא ידעה,

אוצר החכמה

נאמנת בכך להתירה לאדוני ועיין בחניגה^{יב} גבי בתולה שעברה מהו לב"ג ומפלפל תוס' איך תאומן. והנה בתוספתא^{יג} איתא אין מעמידין מלך אלא מן המשיאי לכהונה ואם בת שבע אסורה לדוד אין שלמה ראוי למלכות, אך בת שבע מותרת לדוד כי אנוסה היתה ולא נאסרה לבד ולא לבועל^{יד} ואך מי יאמין לה שלא נתרצית^{טז}, עיין כתובות נ"א ע"ב ובתוס' שם, וצ"ל שמאמינים לה והו"ה שנאמין לשונמית ומותר לאדוני, ומשו"ה שלח אדוני דוקא את בת שבע להשתדל לו את אבישג - אך בנפשו הוכיח שגילה דעתו שחשב שחטא דוד ובאמת גט כריתות כתב אוריה^{יז} ועי' נתחייב מיתה, כי אבישג אינה נאמנת^{יח} כי דוד לא חטא וכסאו ונקי^{יט} יי. (תק"ץ).

אטו נאמרה נבואה זו לכלל. ועיין מש"כ הגרי"ד בן הגרי"ז מבריסק להעיר במאי דאיתמרא משמיה דהגר"ח חילוק נביאים מכתובים, ויהיה איך שיהיה בודאי לא נאמר כל סיפורי המלחמות והכיבושים שביהושע ובמלכים לכל ישראל. וז"ל מרן בתשובה (אהע"ז סי' כ"ו): '... קו' הש"ס מ"ט לא אסרוה [לבית שבע] עליו [על דוד], וזה קו' עצומה כמ"ש תוס' כתובות ט', דאע"ג דסנהדרין לא מצו אסרי, כיון שלא נתקבלו עדות בפניהם, ועפ"י דברי רזה"ק שידע המעשה ע"פ נביא אין פוסקין דין עכ"ל. ובמקו"א (חאו"ח סי' ר"ח ד"ה נחזור להנ"ל ונרמז בדברי מרן שם) כ' מרן למהרצ"ח: מי הגיד שהיה [המגדף] בן מצרי אם לא מצרי? לא משרע"ה ברוח הקודש, וכו' והנה פשוט שאם יאמר נביא על א' שהוא פסול, לא נפסוק דין על זה וכו', ונחמיה אמר להכהנים שלא מצאו יחוסיהם עד עמוד כהן לאורים ותומים, משמע ע"י אורים ותומים יתבררו, היינו היכא שאנו כבר מסופקים, אבל לומר על אחד שהוא בחזקת רוב בנים בודאי הוא בכלל לא בשמים היא, ורק מרע"ה היה בידו כן ולא אחר. עכ"ל. אכן בנידון דידן שאין רזה"ק מנגד לחזקת כשרות או לרוב וכו', יש לעיין אם נסמוך ע"ז. ועיין תורת הנביאים למהרצ"ח פ"ב וצ"ב.

נח. יד, ב.

נמ. סנהדרין פ"ד.

ס. כתובות ט, ב.

סא. דברי מרן צ"ב דודאי דוד ידע מאי אם היתה אנוסה מתחילה ועד סוף או לא, (וכבר כ' תוס' המובא לעיל, שלא היה נפק"מ בזה אלא גבי דוד בינו לבין עצמו, דסנהדרין לא מצו אסרי). וצ"ל דכונת מרן דעכ"פ אנו לא סמכינן בזה אמעשה דוד, ואין אנו יכולים להכשיר את שלמה למלוכה אלא ע"פ עדותה של בת שבע וא"כ אנו נזקקים לנאמנותה. וק"ל

סב. כתובות שם וע"ע שבת נו, א.

סג. אינו מובן למה אינה נאמנת, והרי אינו דומה לאומרת בתולה אני וכרסה בין שיניה כהיה דחגיגה או אנוסה דחיישין בה שמא סופה ברצון. ואין לומר דהוי כדשב"ע דבעינן תרי, שהרי אין איסורה כערוה אלא מפרשת המלך וכבודו. וצ"ב. והגאון ר' ישראל בונם שרייבר שליט"א העיר ביותר דאם אינה נאמנת הרי שגם אסורה לשלמה, לר"י האוסר מפותת ואנוסת אביו, ואם גבי איסור שרביטין של מלך אין לנו טעם גלוי מפני מה לא תאמן, אכן לענין להפקיע עצמה מלאו דמפותת אביו, שפיר הוי כדבר שבערווה דאין ע"א נאמן בהם, וא"כ תיקשי על מה שאמרו בגמ' דאבישג מותרת לשלמה (אם לא שנימא דמותרת לשלמה מצד שרביטין אבל אסורה באיסור אחר ודוחק), וי"ל עפמש"כ בתשו' מימוני (דשייכי לפ"ג מאישות) דע"א נאמן להעיד שלא קידש אשה פלונית דכהאי גונא לא הוי דבר שבערווה, ועיין שב שמעתא ש"ו פ"ג שהאריך בפרט זה. ע"כ דבריו הנעימים. (ועיין גם תוס' רי"ד כתובות כ"ג ע"א דע"א נאמו להעיד אם באה גרושה ואו"א,

[אוצר החכמה]

ו"א ויקח העבד עשרה גמלי' מגמלי' אהניו (שם כד, י). פירש"י ניכרי' היו שיצאו זמזמים, י"ל שגם בלא שום זמם היו זמזמים מ(ע)אליהם ולא נהנו מגול, וכ"כ המדרש^ס וכי לא הי' גמלי' של אאע"ה בחמורו של ר"פ בן יאיר, ועיין רמב"ן ורא"ם על פסוק^ס ויפתח הגמלים. ולפי הנ"ל א"ש שלא היו זמזמים בלל, וכן ויפתח הגמלים לא שהתיר זמזמיהם ממש שהרי לא היו זמזמים, אלא שתיקן המאכלים שלא יהיו טבל והיינו זמזמים שלהם וק"ל. (תקס"א)^ס.

ויגש

ו"ב ויברך יעקב את פרעה (שם מז, ז). שפסק הרעב. ולכאורה קללה תחשב לפרעה, אלא שהיה זה אחר שכבר ליקט כל הכסף וקנה אותם לעבדים והומל עליו פרנסת העבדים הרבים ההמה ע"כ ברכו עתה, ויען עדיין לא הספיק ללקט כל הניצוצות הקדושים שנתפזרו ולכן^ל אחר מיתת יעקב אבינו ע"ה חזר הרעב למקומו ללקט הניצוצות ע"י הכסף שסגלו בי"ו שני יעקב ע"א.

[אוצר החכמה]

והיינו דכל שאינו מעיד על גוף מעשה הקידושין או הגירושין ל"ה דבר שבערוה ודו"ק. ובדרך רחוקה י"ל דבאמת מה שאסרו אבישג על אדוניהו היינו משום דמחזיקים שהמלך ידעה ולא סמכין בזה על דברה, וכמוש"כ מרן, והא דמותרת לשלמה מבואר להדיא במאירי שם, דאפי' ידעה המלך היתה מותרת לשלמה, דקי"ל אנוסת ומפותת אביו מותרת, ואפי' היתה פילגש לדוד לא מצינו איסור בפלגש כאשת מלך שאסורה אף למלך אחר. (ועיין גם רלב"ג שמואל-ב פט"ז פכ"ב) וכל זה הוא רק מה שהיה אפשר להסיק מדברי הגמ' ממעשה דאדוניהו ואבישג, אבל כבר הבאנו לעיל דברי הרמב"ם המפורשים דעבדיו ושפחותיו ושמשי אסורים, וכ' הרמב"ם דלפיכך אבישג נאסרה לאדוניהו, ותו לא מידי).

סד. נראה מדברי מרן שמפרש דמה שנתחייב אדוניהו היינו משום שבאמת אבישג אינה נאמנת, וצ"ב שאם לא רצה לקחתה כשרביט מלך אלא שסמך שלא כדין על נאמנותה, מפני מה יתחייב מיתה ע"כ. וכנראה כונתו שבזה שסמך עליה רמז שחטא דוד ודבר בו סרה ולפיכך נתחייב. והרד"ק והמהרש"א, (המצוינים בדברי הגרינ"ש המובאים לקמן), כ' לפרש דאדוניהו רמז בזה שהמלוכה יאותה לו, ולפיכך מותר לו להשתמש בשרביטין של מלך, כדין מלך אחר המותר בשרביטין של מלך אכן גם דין זה דמלך אחר מותר בשרביט של מלך, נלמד גם הוא מהיתר אבישג לשלמה. וע"ע משחת אהרן לסנהדרין שם (בתוך בגדי אהרן ליורנו תקס"ו).

סה. מקום תיבה זו חסר והשלמתי מהשערה.

סו. הגרינ"ש כ' בשולי דיבור זה: צע"ג עיין במס' סנהדרין כב, א ומהרש"א שם רד"ק במלכים ב' ב' שו"ת חת"ס אה"ע ח"א סי' קנ"א וז"ל מרן שם: 'והיינו דאחז"ל אבישג מותרת לשלמה ואסורה לאדוני' משום שרביטו של מלך אסור להדיוט נמצינו למדין אע"ג שלא בא דוד עלי' והיתה בתולה מ"מ אסורה לאדוני^ל. וכבר ביארנו דברי מרן למעלה.

סז. לקמן מיניה עה"פ ויפתח הגמלים.

סח. שם כ"ב.

סט. עיין חת"ס עה"ת עה"פ ויקח העבד, משנת תקס"ג ושם עמ' צ"א ד"ה ברבה פ' זו ויבוא האיש, משנת תקנ"ו.

ע. תוקן ע"י הגרינ"ש, ראה הערה הבאה.

עא. ע"כ נדפס גם בחת"ס עה"ת במקומו, מכאן ואילך נשמט.

וּנְרָאָה שְׁלֹא הָיָה רֹעַב בַּמִּצְרִים כ"ב כִּי (סא) ע"י הָיָה ז' שְׁנֵי שׁוֹבְעֵי לִקְבוּץ בָּר, אֲלֵא הָיָה רֹעַב כִּמוּ בִימֵי אֲבֹרָהֶם וַיִּצְחָק שְׂרַעֲב בִּכְנָעַן וּפְלִשְׁתִּים וַיִּרְדּוּ לַמִּצְרִים לִקְנוֹת מִשָּׁם, וּמִצִּינוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁהָיָה רֹעַב כ"א ע"י שְׁנָה זוֹהַ ז' פְּרוֹת שִׁבְחָלוֹם וּז' שִׁבְסִיפּוֹזֹר פֶּרְעָה וּז' שִׁבְכַתְרוֹן, אֲכָן נִרְאָה שֶׁכ"א שְׁנִים רֹעַב קָל הָיָה, וְעוֹד ז' שְׁנֵי רֹעַב כִּבְר מֵאֹד, וְאִזּוֹ לִיקְטוּ כָל הַנִּיצוּצוֹת ע"י הַכֶּסֶף מִשָּׂאֵר אֲרָצוֹת כְּנָע"ד. (תקצ"ד).

שמות

[י"ג] וַתִּרְאֶהוּ אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נֶעֱר בּוֹכָה (שמות ב, ג, ו. י"ג וְלִרְמוֹ, מ"ש בַּמִּדְרָשׁ ע"י כִּי הַמֶּלֶךְ מִטֵּט הוּא אֲשֶׁר בָּא בִימֵי יְהוֹשֻׁעַ וְאָמַר רַבֵּךְ רַחֲנִי וְאַתָּה [מ]בְּקִשׁ לְדַחֲנִי כו', וְהַיּוֹצֵא מִזֶּה כִּי מֹשֶׁה דִּחָאוּ לְמִטֵּט וְהוּא מֹשֶׁה הָיָה גִדּוֹל מִמֵּט"ט, וְכָל מְקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אֶת הַיֵּינוּ הַמִּפְלָ לֹעִי, וַיְדוּעַ כִּי מִטֵּט נִקְרָא נֶעֱר כַּמ"ש הַתּוֹס' בַּפֶּא"ט ע"י ס' ע"א ד"ה פֶּסוּק זֶה שֶׁר הַעוֹלָם ע"ש. וּמִצִּינוּ גַבִּי מֶלֶךְ לִשְׁוֹן בְּכִיָּה כִּמוּ גַבִּי יַעֲקֹב אֲבִינוּ ע"ה מִי בָכָה לְמִי מֶלֶךְ בָּכָה לְיַעֲקֹב ע", וְה"נ כַּה"ג וַתִּרְאֶהוּ אֶת הַיֶּלֶד מִי הַמִּפְלָ לֹזֶה הַיֶּלֶד, וְהִנֵּה נֶעֱר הַמִּפְלָ לֹז, הוּא נֶעֱר הַיֵּינוּ מִטֵּט, וְהוּא בּוֹכָה פִּי הַנֶּעֱר מִטֵּט הוּא הַבּוֹכָה, עַל שְׁעִתִּיד לְדַחֲנוֹ (תקס"א) ע"י.

[י"ד] הָאֵלֶךְ וַקְרָאתִי לָךְ אִשָּׁה מִיִּנְקַת ע"י (שם ב, ג, ו. אַחוֹלָל פ' אוֹתוֹ הַיּוֹם הָיָה ז' סִינן ע"פ חֶשְׁבֹן ג' יָרֵחַ מִיּוֹם לָדָתוֹ שְׁהִיָּה ז' אֲדָר), אָמַר עֲתִיד אֲנִי לִקְבֹּל תּוֹרָה בְּיוֹם זֶה וְאֲנִי מִן הַנִּכְרִים, וַיִּלְדֵּךְ מֵאִי שֶׁנָּא אִי יִקְבֹּל תּוֹרָה בְּיוֹם זֶה אוֹ בְּיוֹם אַחֵר, וַיִּלְדֵּךְ כִּי יֵשׁ חֲמִישִׁים שָׁעִים בְּטוֹמָאָה, וְכָל אוֹמֶה שֶׁאֲחִיזָתָהּ בְּשַׁעַר מִן הַשָּׁעִרִים יֵשׁ בָּהּ עַכ"פ קֶצֶת קְדוּשָׁה - וְאִין רַע כ"ב בַּתְּנִקָּה מַחֲלָבָה בְּיוֹן שִׁישׁ עַכ"פ ג"כ קֶצֶת כַּח קְדוּשָׁה הו"ל כִּמוּ זֶה וְזֶה גּוֹרֵם מִשָּׂא"כ מִצְרִים הִ' אוֹ בְּשַׁעַר חֲמִשִּׁי שֶׁבְטוֹמָאָה שֶׁאִין כּוּ שׁוֹם אֲחִיזָה בְּקְדוּשָׁה, וְזֶה יוֹדֵעַ מֹשֶׁה שֶׁלֹּא נִיתֵן

עב. לַבְּאוּרָה ט"ס.

עג. ל"מ כֵּן בַּמִּדְרָשׁ. וְכַךְ אָמְרוּ בִּרְבֵּה פפ"ט שֵׁם: רַבִּי יְהוּדָה אָמַר י"ד שְׁנָה הָיוּ שָׁכֵן פֶּרְעָה רוֹאֶה, רַבִּי נַחֲמִיָּה אָמַר כ"ח שְׁנָה הָיוּ שָׁכֵן פֶּרְעָה אָמַר לְיוֹסֵף, רַבֵּנן אָמְרֵי מ"ב שְׁנָה הָיוּ שָׁכֵן פֶּרְעָה רוֹאֶה וְאָמַר לְיוֹסֵף וְיוֹסֵף חוֹזֵר וְאָמַר לַפֶּרְעָה. וְכַךְ הָעִיר הַגְּרִינ"ש בַּגְּלִיּוֹן כַּתְּה"י: נִשְׁמַט כִּי צ"ע מִב"ר שֶׁלֹּא נִמְצָא כֵּן שֵׁם.

עד. עֵינִן תַּנְחוּמָא מִשְׁפָּטִים י"ח וּבְפִי הַרְמַב"ן שְׁמוֹת פכ"ג פ"כ עה"פ הִנֵּה אֲנִכִּי שׁוֹלַח מֶלֶךְ וְגו'.

עה. עֵינִן דּוֹגְמָא לֹזֶה בְּב"ק מ"א ב. וְעוֹד בַּמִּקְוֹת הַרְבֵּה.

עו. חוֹלִין פֶּרֶק אֵלּוֹ טְרִיפוֹת.

עז. חוֹלִין צ"ב ע"א.

עח. ג"ב (כַּמְדוּמָה בַּכְּת"י הַרְש"א סוֹפֵר בַּהֲגֵרֶשׁ"ס): נִדְפֵס בַּדְּרוֹשׁ לז' אֲדָר תַּק"ע לַפ"ק. עֵינִן דְּרִשׁוֹת חֲתָם סוֹפֵר ח"א עמ' קמ"ה: וְעַד"ז פֶּרְשִׁי מֶה דְּכַתִּיב וְכו' וַתִּרְאֶהוּ אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נֶעֱר בּוֹכָה וְכו'. וְהֵם הַדְּבָרִים שֶׁלְּפָנֵינוּ, אֲלֵא שֶׁכָּאֵן יֵשׁ תּוֹסֶפֶת דְּבָרִים.

עט. ל' הַפְּסוּק תּוֹקֵן כִּבְתָּבוֹ.

פ. סוּטָה י"ב ע"ב.

תורה עד ז' סיון, כדי שימנו חמשים ימים לדכיותא^פ, מחמשי' שערי טומאת מצרים ע"כ לא רצה משה להניק וק"ל^פ. (תק"ס).

כא

[ט"ז] ויסר מעלי רק את המוות הזה (שם י, יז). פי' כי הרי אע"פ שיסר הארבה מ"מ נלקה הארץ מבלי מחיה ויהיה רעב ויקשה בשנה ההיא, לכן אמר רק המות הזה, לא ביקש שיחזור ויצמיח מה שהפסיד, רק המות הזה יסיר היינו הארבה וק"ל. (תקס"ב).

החכמה

[ט"ז] ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו וגו' למען תדעון אשר יפלה ד' וגו' (שם יא, ז). כי אחו"ל^פ שהכלבים יש להם הרגש בבוא מלאך המות לעיר או בהיפך בבוא אלי' מבשר טוב, וא"כ הכא לא ימלט שיבוא מלאך המשחית במצרים, ושיעמוד איש גואל טוב לישראל, ויהי ההרגש לכלבים משני הפכים, אמנם להיות הכא הקב"ה בעצמו וכבודו נגלה אני ולא השליח, וכל כך לא יוכה נפש הכלבים להרגיש בכבודו יתברך, ע"כ לא יחרץ כלב לשונו כי לא יהיה להם בזה שום הרגש, והיינו למען תדעון כי יפלה ה', ולא שליח ומלאך וק"ל^פ. (תקס"ט).

משפטים

[י"ז] דרוש לח"ק ער"ח אדר תקס"א לפ"ק פ"ק מ"ד יע"א^פ.

ועבדתם את ה' אלוהיכם וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך לא תהי' משכלה ועקרה בארצך את מספר ימך אמלא (שמות כג, כהכז). יל"ד. א' אחר שברך אותם בבני חיי ומווני דהיינו לחמך ומימך הוא מווני, משכלה ועקרה הוא

פא. עיין זוה"ק אמור דף צ"ז ע"ב.

פב. הגריש"נ כתב בגליון דיבור זה: נשמט צ"ע.

פג. ב"ק ס' ע"ב.

פד. נ"ב: 'נדפס בדרוש פ' בשלח בח"ס נדרשות חתם סופר ח"א דף קט"ו ע"א ד"ה ואידי דאיירי אומר, דרוש לפ' בשלח משנת תקע"א וכן תמצא בקונטרס שטרא צ"א'. ולפינו הוא מהדורא קמא של ביאור זה בנוסח אחר.

פה. בשולי דרוש זה כ' הגאון רבי שלמה אלכסנדרי [בהגאון רבי שמעון מקראקא] סופר: 'דברים הנ"ל ע"פ ועבדתם את ה' א' וכו' מובאים בדרוש להלן על סדר הפסוקים שלמה הק' סופר נכד המחבר הק' זצ"ל'. ואכן בכת"י, אחר דרוש זה מתחיל: 'בעזה"י דרוש לפ' משפטים דרוש לח"ק ער"ח אדר תקס"א לפ"ק פק"ק מ"ד יע"א והנני כ' על סדר הכתובים'. ונדפס (הדרוש השני בדח"ס ח"א דף קב"א ואילך). והנה אע"פ שדרוש זה שלפנינו לא נשלם ע"י מרן (וכל הדקדוקים שדקדק בתחילת הדברים כאן עה"פ ועבדתם, לא השלים לבארם כאן, ונתבאר כולם בדרוש השני ראה שם דף קב"ב), מ"מ יש בכאן תוספת דברים שאין בדרוש השני (כענין הקבורה וכו') כאשר יראה כל קורא בצדק. וכבר מצינו בדרוש השני שרומז מרז למש"כ כאן וזל"ק שם (בנדפס עמ' 244): 'והנה בימי יחזקאל טענו עבד שמכרו רבו וכו'

בני מספר ימיך היינו חיי ושלשתן לאו בזכותא תלי' אלא במזלא^פ רק ע"י זכות גדול משתנה המזל^פ, והקב"ה הבטיחם בשלש אלה, וא"כ הכל בכלל ולא נשארה אחר זאת ההבטחה שום דבר וא"כ לאיזה צורך אמר והסירותי מחלה שאינו מענין שלש אלה, וגם כי הפסיק בזה הסירותי מחלה בין מזוני לבני. ב' הלא משכלה ועקרה גם הוא מכלל המחלות וכיון שכלל ואמר והסירותי מחלה הכל בכלל ולאיזה צורך חזר ואמר לא תהיה משכלה ועקרה. ג בארצך אינו מובן והו"ל לא יהא כך שכול ועקרון, כמד"א לא יהיה כך עקר ועקרה. ד. את מספר ימיך אמלא מה לשון מספר ימיך והיל"ל אורך ימים ושנות חיים אוסיף לך.

ל"ישיב נקדים ליישב משחז"ל בסנהדרין ל"ה ע"א כל תעני' שמלינין בו את הצדקה כאלו שופך דמים שנאמר צדק ילין בה ועתה מרצחים, צ"ל מ"ט להפלגה זה דוקא בתענית^פ.

אחז"ל פ"ק דב"ב ש"ו גדול ופרקליטין גדול^י עושין הצדקה בין ישראל לאביהם שבשמים, שנאמר^פ ואתה אל תבוא בית מרוח ואל תלך לספור ואל תגוד להם כי אספתי את שלומי מאת העם הזה [וכו'] החסד והרחמים. חסד זה ג"ח ורחמים זה צדקה ע"ש יו"ד ע"א. וצ"ע מה ענין שלוא יבוא דוקא לבית מרוח ואבל, ועוד מה אספתי, היל"ל הם אספו חסד ורחמי' שלהם ולא אבו לתת צדקה.

והנלענ"ד כי הנגה כל ענין מ"ע של קבורת מתים וענין ההספד והאבילות הכל הוא בבחי' מה שאנו בני אל חי חלק אלוה ממעל, משא"כ אותן שהם בבחינת עברי' מתיהם כל יחי' נבלתם כל יקומון^ז לא יבכה למתיהם ולא יגוד להם כי לא ישאר להם שארית בארץ ומשו"ה כתי' גבי מ"ע של קבר תקברנו כי קללת אלהים תלוי^ז ועמ"ש שם רמב"ן בהמשל שהמשיל רש"י בחומש לשני אחין א' שתפס ללסמיות ע"ש. וזה אני חושב פי' הפסוק^ז בנים אתם לה' אלקיכם לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, דהיה סד"א הואיל ואתם בנים לה' אלקיכם יצטערו כ"כ הרבה עד שישומו אפי' קרחה ויתגודדו כנ"ל, אפ"ה לא יפלינו בצער הרבה. מ"מ בהא סלקינן שוהו רק כשהם בבחינת בנים לה'.

ויצאו מכלל בנים לכלל עבדים כאו"ה ר"ל כאשר כבר הארכנו בזה לעיל גם כבר אמרנו שע"י הג"ח וכו". והן הן הדברים שלפנינו.

פ. מו"ק כ"ח ע"א.

פ. ע"ש בתוס' ד"ה אלא במזלא.

פ. גם דקדוק זה לא סיים מרן לבארו כאן, ובדרוש השני לא הזכיר כלל כלל מאמר זה. ולא מצאתי שירד לבאר זה בשאר כתבי הקודש אשר לו.

פ. ירמי' ט"ז ה', וכצ"ל.

צ. ע"פ ישעיהו כ"ו י"ט.

צ.א. דברים כ"א כ"ג.

צ.ב. שם י"ד א'.

וידוע^צ דברי טרנסרופוס הרשע ימ"ש שהיה לו עם ר"ע שאמר שהעשירים אינם ראויים לפרנסם, משל למלך שכעס על עבדו והוא השיב משל למלך שכעס על בנו והביא לו ראייה שאפי' בזה"ו שאינם עושים רצונו אפ"ה מצוה לפרנסם מדכתיב פרום לרעב ואפי' בשעה שענים מרודים תביא בית עי"ש בב"ב בעמ' הנ"ל.

והענין כי אע"פ שקרויים אז עבדים מ"מ אינם ח"ו כעבדים ממש, אלא כי ל"י ב"י עבדים ל"י דייקא מיוחדים לו לשמשו באהבה והנה בימי יחזקאל^צ טענו מודעה רבה לאוריתא ואמרו עבד שמכרו רבו יש לזה ע"ז כלום נמצא הם בעצמם הכניסו עצמם לבחי' עבדים רעים כנ"ל שנמכרו חלילה מהקב"ה, נמצא עי"ז כל צדקה שעשו היה בלא היה ולא נתקבלו, אדרבא חטאו, כמלך שכעס על עבדו שהמפרנסו עונש יענש, והיינו דקאמר הקב"ה ליחזקאל^צ אל תבוא בית מרוח ואל תספור ולא תגוד להם שהרי הם כ"כ בבחי' עבדים עד שאספתי את שלומי בכל העושה שלום ביני לבינו והוא החסד והרחמים הג"ח שעושים עם המתים והרחמים היינו הצדקה אע"פ שהם עדיין עוסקין בזה מ"מ אני אספתי את שלומי מהם כי הם בבחינת עבדים רעים כנ"ל, ע"כ אינם בנים ל"ה ואין ענין לספור על מת ולבכות עליו ומש"ה אל תבוא בית מרוח.

אמור - סוכות

[י"ח] מה שחנני השי"ת לחג הסוכות ישרי"ם [תק"ס] לפ"ק. בסכת תשבו ז' ימים בל האזרח בישראל ישבו בסוכות בי בסוכות הושבתי וגו' וייקרא כג. מב. מ. י"ל דהנה במן כתיב^צ איש לפי אכלו לקטו, לומר שלא יסמוך איש על חברו כי הקב"ה הוא המכין לכל איש די מזונו, ואין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו. משא"כ בעסקי תורה ומצות והכל סמוכים זע"ז ואגודים זה בזה עד שמגיעים אל גדוליהם והם דבקים באלהי', כמ"ש מורי הגאון בפתחא זעירא^צ שכן היה במ"ת כל המדרגות היו דבוקים זה עם זה עד הכהנים הנגשים והם עם משה והוא נגש אל הערפל.

ולזה הרמז כתב בסכת תשבו חסר, ודרשו^צ סוכ' ולא בסוכה שתחת סוכה, שיסמוך בסוכת גורן ויקב של עצמו מה שחננו וזה יהי' תחת אויר השמים, בבטחו על יושב שמים ית"ש. ולא תחת סוכה אחרת, גם כי האיש ההוא יהיה צדיק מ"מ לא ישום במחוננו עליו בעניני עה"ו, מכ"ש שלא יעשנו תחת אילן מחובר לקרקע, היינו רשעים שהם מחוברים לקרקע ונכרתו משמים.

צג. בב"ב שם.

צד. עיין ספרי דברים פ' קט"ו.

צה. לכאורה צ"ל לירמיהו.

צו. שמות ט"ז י"ח.

צז. פתחא זעירא בריש ספר הפלאה אות ד'.

צח. סוכה ט' ע"ב.

אך בבה"כ בלִקְחָם ד' מינים מרמז שיהיו אגודים וסומכים וע"ז בשמירת התורה ומצות, ולזה רמז הפסוק בסכת חסר, תשבו ז' ימים, שבעים שנה של העה"ז, ישבו בסוכה א' ולא בסוכה שתחת סוכה, אמנם כל האזרח בישראל ישבו בסוכות מלא, פי' מה שנוגע בעניני תורה ומצות אז יהיה האזרחי עם הישראלי שהם הת"ח ואזרחים הם כללות העם, הם ישבו בסוכות מלא שתחת סוכה אחרת של ת"ח. למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתים בהוציא וגו' היינו כנ"ל גבי מן וגבי מ"ת ואין להאריך וק"ל צ"ע.

חקת

[יט] יען לא האמנתם וגו' (במדבר כ, ב). י"ל כי הקב"ה אמר להם ללוקח העדה המה הצדיקים כמו שהזכרתי לעיל. וידבר אל הסלע לעיניהם, פי' לעיניהם, כי הם יביטו בעיניהם אל הסלע וימשכו לו שפע קדושה וברכה, ומשה ואהרן ידבר אל הסלע וע"י צירוף שני אלו יתן מימיו. והיה כמו גבי שליו שהתנבאו הזקנים ואמרו עלי שליו עלי שליו ק"ל וע"ז היו הצדיקים הללו זוכי להשראת שכינה עליהם. ואין השכינה שורה אלא מתוך שמחה ולא מתוך כעס ועצבות ק"ל, ומשה רבינו ע"ה כינס כל הקהל גם הרשעים המתלוננים בעם וכ"כ בעל המורים ק"ל, וע"ז בא לבעם ואמר להם שמעו נא המורים ק"ל, ולא זכו להשראת שכינה נמצא הפסידו הצדיקים ע"י הרשעים שהקהיל מרע"ה עמהם, וזהו יען לא האמנתם בי להקדישיני לעיני בני עמי דייקא, לכן לא תביאו ותפסידו גם אתם ע"י חטאם שנותרו במדבר ויתמו שם, גם אתם תמותו עמהם וק"ל ק"ל (תקס"א).

בלק

[כ] וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי (במדבר כב, ב). פי' כי בלק קודם היותו מלך זמן רב לפני זה, ראה והבין את כל אשר עשה ישראל לאמורי. פי' כי [וב]תחילת הצלחת האמורי עם מואב במלחמה, הבין בלק כי ישראל עשה זה לאמורי כדי שיטהרו עמון ומואב בסיחון ק"ל, והוא היה מהמושלים שכתבתי לעיל סו"פ חוקת - אלא הם לא האמינו לדבריו אבל הוא כבר ראה והבין זה - ואמנם עתה כאשר ראו גם המה

צמ. בשולי מאמר זה כ' הגרינ"ש: מאמר זה צ"ע רב.

ק. שם שם ח': קח את המטה והקהל את העדה וכו' ודברת אל הסלע לעיניהם.

קא. סנהדרין י"ז ע"א.

קב. היינו הצדיקים שבין בני ישראל, ראה בסמוך.

קג. שבת ל' ע"ב.

קד. ז"ל: קח את המטה והקהל את העדה - אלו הטוהרים הגדולים שבעדה, והוא לא עשה כן אלא ויקהילו משה ואהרן את הקהל [פסוק י'] גדולים וקטנים.

קה. במדבר כ, י.

קו. בגליון מאמר זה כ' הגרינ"ש 'שמט כי בחז"ל סנהדרין י"ז ע"א'. ואינו מובן.

קז. עייז גיטין ל"ח ע"א.

שהאמת כן הוא, ע"כ ויגר מואב מפני העם [וכו'] כי רב הוא ויקץ מואב מפני בני ישראל^ק יתכן שפחדו מפני העם שהוא ערב רב, וגם הם בבחי' רב הוא משא"כ ישראל, אם תבין מה בין וכו' יש לי כל שאמר יעקב אבינו ע"ה ובין יש לי רב שאמר עשוי^ק, ע"כ יתכן מפני העם כי רב הוא היינו ערב רב, וחשבו מואבים שעתה גם עתה יעלו ערב רב עליהם למלחמה והם אינם מוזהרים על לא תתגר בם^ק, ואח"כ יבואו ישראל ויקחו מערב רב כמו שארע להם גבי סיחון, לכן ויגורו מפני העם ולא מפני ישראל. אמנם ויקצו מפני בני ישראל כי אחרי שיפלו ביד העם יחזרו ויפלו שנית ביד ישראל וזה קשה להם, ע"כ אמרו עתה ילחבו הקהל^ק, פי' הקהל עם וישראל שיקהלו בקבוצם והצטרפו, ילחבו כלחך השור, פי' התו^ק, הואיל ואין לו שניים לאכול בהם ע"כ הוא עוקר עוקר מן השורש יותר מבהמה האוכלת בשניים, והנמשל לפי הנ"ל לישראל שאין להם שניים לאכול את מואב שהרי נצטוו לא תתגר בם והם יריע להם יותר לעקורם מן השורש. ולזהות כי בלך ראה את הנולד יפה מאד לכן באו עתה אליו והמליכוהו עליהם וזהו ובלך בן צפור מלך למואב בעת ההיא דייקא. ומשו"ה לא הזכירו בתחילה בתואר מלך וירא בלך בן צפור, ולפי הנ"ל א"ש וק"ל^ק. (תקס"א).

אח"כ 1234567

כי תצא

[כא] כי תקצור קצירך בשרך ושבתת עומר בשרה לא תשוב לקחתו לגר וליתום ולא־למנה(דברים כד, יט). יאמר המקצר בעבודת השם ושב בתשובה, לא תהא תשובתו רק לקחתו פי' לשוב מעוותו ולתקן עצמו אלא גם לתקן ישראל ושכינתא שבגלות והיינו לא תשוב לקחתו כ"א גם לגר וליתום ולא־למנה תהיה הקצרתו במובן וק"ל^ק. (תקס"א).

קח. שם פ"ג.

קט. עיין בראשית ל"ג י"א וברש"י שם. ועין גם מש"כ מרן בח"ס עה"ת במדבר ט"ז ג': רב לכם כי כל העדה וגו', לדקדק לשון רב לכם, י"ל ידוע כי הפסולת נקרא בלשון רב וריבוי ואמר עשוי יש לי רב ונקרא ער"ב רב והקדושה בלשון כל יש לי כ"ל וכן כן כל העדה כלם קדושים הכל בלשון כל וכו'. עי"ש כל הדיבור.

קי. לכאורה כוונתו שהם הערב רב אינם מקיימים אזהרת התורה אל תתגר בם. וראה לקמן. אמנם העירוני העורך הרה"ג ר' אהרן מאיר מייזליש שליט"א די"ל פשוט, דמכיון שהערב רב לא נטלו חלק בירושת הארץ, לכן מסתבר שלא נצטוו גם על מלחמה עם מואב לאו דאל תתגר בם, וכדמשמע מהכתוב (דברים ב' ט) אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה כי לא אתן לך מארצו ירשה, דהיינו שבא הכתוב לפרש שלא להלחם עם מואב כי לא נכללה ארץ מואב בירושת וחלוקת הארץ, ודוקא מי שנטל חלק בירושת הארץ נצטווה על הלאו דמלחמה עם מואב.

קיא. שם פ"ד.

קיב. בעלי התוס' עה"ת שם.

קיג. בשולי דיבור זה כ' הגרינ"ש: 'נשמט שצע"ג למה ערב רב לא נצטוו' ועימש"כ לעיל. מקצת מן האמור כאן נזכר גם בתורת משה ריש פ' בלק ד"ה עוי"ל. ועיין חת"ס החדש עה"ת ירושלים תש"ס, שם נדפס דיבור זה אבל שלא בדקדוק ובכמה השמטות נכבדות. וכל דיבור זה נרמז בחת"ס שם סוף חוקת במש"כ (ד"ה על כן יאמרו): 'ועין מש"כ ר"פ בלק השייך לזה'.

קיד. הגרינ"ש כ' בשולי דיבור זה: 'נכלל במאמר אחר'. עיין חת"ס עה"ת ע"פ זה, אבל שם הוא בנו"א לגמרי.

האזינו

וב"ב יערף כמטר לקחי (דברים לב, ט). אחו"ל פ"ק דתענית ק"י אם ת"ח שאינו הגון הוא ערפחו כמטר, יל"ד מאי ערפחו כמטר, י"ל הנה הוא ק"י נמשל לחמור גרם, ובגלות ישראל לשה, ובגלות נקראו ש"ה פ'זורה י'שראל (ר"ת שפ"י כמו ש'ומר פ'תאים י'הו' בגלות) והנה פטר חמור בעי עריפה אך נפדה בשה, לכן כשהוא הגון אעפ"י שהוא בבחי' חמור מ"מ לא יערפו שהרי יש בו ג"כ בחי' שה, ופטר חמור תפדה בשה, אך אם לא הגון שאינו נוהג בכשרות אינו בחי' שה הרי הוא נערף. ולרמז אחו"ל ערפחו כמטר כי פטר חמור ער'פתו אותיו' שניות הוא אותיו' מט"ר דוק ותשכח ק"י. (שבת שובה האזינו תק"ס).

קמז. ז. א.

קמז. התלמיד חכם.

קין. הגרינ"ש ב' בשולי דיבור זה: לא זכיתי להבין.

מסכת תענית

עבודת כל התורה והמצוות - היראת שמים שבו

הנה ידוע מאחז"ל (ברכות לג:) הכל בידי שמים חוץ מיר"ש, ועוד אמרו (שבת לא:) אין לו להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים בלבד שנאמר (ישעיה לג, ו) יראת ה' היא אוצרו. ולהבין דבריהם ז"ל י"ל, דהנה כל המצוות ומע"ט שהאדם עושה הכל הוא מתת ה'. כגון לימוד התורה ונתינת צדקה ודומיהן. וכמ"ש (דח"א כט, יד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך. ועיקר עבודת האדם הישראלי אשר מהראוי ונכון הוא לחשוב אותה לעבודתו ממש ולקבל שכר טוב עליה. הוא רק יראת שמים בלבד. על דרך משל אם יש לאדם שמנים ויגות טובים וסלתות ואין לו אוצרות וכלים להכניסם לתוכן. אז הולכים כולם לאיבוד. וכן הוא אם יהיה לאדם חכמה ובינה ומדע ושאר מדות טובות ואין לו יראת שמים אז כולם כאפס ואין נחשבו והולכים לטמיון. ותם לריק כחותיו ומדותיו, אמנם כאשר האדם מקבל עליו עול מלכות שמים באימה וביראה מפחד ה' ומהדר גאונו. אזי כל המדות טובות והחכמה והבינה ודעת וכל כוחותיו ועשיותיו ופעולותיו כולם עולים לרצון לפני ה'. וזהו פי' מאחז"ל אין לו להקב"ה בעולמו אלא אוצר של יראת שמים בלבד כי זהו עיקר העבודה המיוחדת אל מעשה בני האדם הישראלי שנאמר יראת ה' היא אוצרו. כי הוא האוצר והכלי המשמרת לכל המדות והכוחות לבל יהנו מהם החיצונים ר"ל.

(אוהב ישראל - פרשת אמור)